

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT
DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

GLOBAL TA'LIM VA MILLIY METODIKA TARAQQIYOTI

mavzusidagi an'anaviy VII respublika
ilmiy-amaliy anjuman materiallari

OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Nilufar Berdiyeva

*Alisher Navoiy nomidagi
ToshDO'TAU o'qituvchisi*

Annotatsiya

Bolalarda og'zaki nutqni rivojlantirish ularning kelajagi uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan jarayon. Ushbu maqola talabalarda og'zaki nutqni rivojlantirish metodlarini va ularda nutqiy malakalarni rivojlantirish texnologiyalarini aks ettiradi.

***Kalit so'zlar:** nutqni rivojlantiruvchi o'yinlar, semantik assotsiatsiyalar, interfaol usullar, assotsiatsiyalash g'oyalari, kommunikativ yo'nalish*

Bola nutqini rivojlantirish, eng avvalo, til qobiliyatini shakllantirishni talab qiluvchi muloqot shakllarini rivojlantiruvchi demakdir.

(A.A.Leontyev)

Bolalar nutqini rivojlantirish masalalarini tadqiq etish O'zbekiston Respublikasida o'tgan asrning 50-yillarida boshlangan. Maktabgacha ta'lim sohasidagi birinchi fan nomzodi A.V.Nikolskaya mahalliy millat bolalariga rus tilini o'qitish zarurligi masalasini ko'tarib chiqdi. U tomonidan o'tkazilgan sinov tadqiqotlari (1958-1960-yillar) natijasida maktabgacha katta yoshli o'zbek bolalariga ruscha og'zaki nutqni o'rgatish metodikasining asosiy mazmuni belgilangan va uning asosiy masalalari ishlab chiqilgan.

Ingliz tili mashg'ulotlarida og'zaki va yozma nutqni rivojlantirishda lug'at bilan ishlash juda muhim bo'lib, o'qituvchi talabalarga nutqiy muloqotga kirishib keta olishiga yordam beradigan dialogik nutq orqali ularga turtki bo'ladilar. Talabalarga so'zlarning tarjimasini tushuntiribgina qolmay, balki bu so'zlarni nutqlarida faol ishlatishga ham odatlantirib boradilar. Lug'at tilning qurilish materiali hisoblansa, grammatika gapda so'zlarning o'zgarishi va ularning bog'lanish usullarini belgilaydi. Bundan tashqari, grammatika tilning qurilish modelini belgilaydi. Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqlaridagi nuqsonlarni bartaraf etish o'quvchilar va logopedlar zimmasiga yuklanadi. Talaffuzdagi kamchiliklarni aniqlashda bolaning nutqini tekshirib ko'rish, nutq buzulish sabablarini o'rganish lozim. Buning uchun har bir bola nutqini tekshirish varaqasi to'ldirilib, qaysi tovushlarni to'g'ri yoki noto'g'ri talaffuz qilayotgani belgilab boriladi. Nutq o'stirish ongli o'qishni, so'zlash va yozishga o'rgatishni, til haqida o'quvchilarning yoshi va tushunchasiga mos bo'lgan bilim berishni, ularning lug'at boyligini oshirishni, boshqalarning nutqiga e'tibor va qiziqishni o'stirish, kitob o'qishga muhabbat uyg'otishni ko'zda tutadi. Ba'zi bolalar tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilibgina qolmay, ularni bir-biridan farqlay ham olmaydilar. Nutqdagi bunday kamchiliklarni darslarni o'zlashtirishda bolalar uchun sezilarli qiyinchiliklarni tug'diradi. Bunday hollarda logoped mashg'ulotlar yordamiga muhtoj bo'ladilar. Ijodiy qayta hikoyalashda hikoya kontekstini yoki shaklini o'zgartirish, o'qilayotgan hikoya yoki hikoyani yangi epizodlar bilan to'ldirish orqali aytiladi. Sahnalashtirish yoki sahnalashtirishda o'quvchilar o'qilgan hikoyani sahnalashtirilgan hikoyaga aylantiradilar. Ular hikoyaning ssenariysi, kostyumi, imo-ishoralari haqida o'ylashadi, ishtirokchilar monologni dialogik

nutqqa aylantiradi (bu eng ko'p til o'rgatish nuqtayi nazaridan muhim ish). O'qilishi kerak bo'lgan hikoyaga rasm chizishda o'quvchi o'qilgan hikoyaga rasm tanlaydi, o'qilgan yoki chizilgan asar mazmuniga ko'ra rassomlar tomonidan chizilgan rasmlarning o'zini tasvirlaydi. Agar talaba rasmni yaxshi chiza olmasa, u og'zaki o'zi chizmoqchi bo'lgan rasmni tasvirlaydi, ya'ni so'zlar bilan rasm chizadi.

Chiroyli so'zlashni, savodli, to'g'ri yozishni, o'z fikrini ravon va aniq bayon etishni bilmagan yoki etolmagan o'quvchi bilimlarni muvaffaqiyat bilan o'zlashtira olmaydi. Har bir insonning nutqi chiroyli, mukammal, talaffuzi aniq, ravon bo'lsa, fikrlash doirasi keng, idrok qilishi ham teran bo'ladi. Nutq orqali odamzot o'zining ichki hissiyotlarini ham bayon qiladi, nutq esa barcha insonlarda ham bir xilda to'la rivojlangan yoki shakllangan bo'lavermaydi. Ertak ustida ishlashda bolalarni ertakni o'qishgagina emas, balki uni aytib berishga o'rgatish ham muhimdir. Ertak aytish og'zaki nutqni o'stiradi, bolalar nutqini yangi so'z va iboralar bilan boyitadi, ona tiliga muhabbatni tarbiyalaydi. Nutq ikki ko'rinishga ega – og'zaki va yozma nutq. Bular o'zaro uzviy bog'langan bo'lsa ham, har birining o'ziga xos xususiyati bor. Og'zaki nutqda tovushlar, so'zlar nutq orqali talaffuz qilinsa, eshitish a'zolari orqali qabul qilinadi. Shuning uchun o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishida, avvalo, ularning nutqidagi kamchiliklar sabablarini aniqlash, uni bartaraf etish yo'llarini izlab topishimiz kerak. Og'zaki nutqqa o'rgatishning ilk davrida daktiologiya (qo'l alifbosi)dan foydalaniladi. Bu narsa bolalarning tovushlarni talaffuz qilib, o'zlashtirib borganlari sari faqat yordamchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Yuqori saviyada yozilgan badiiy asarlar bolalarning nutq normalarini (me'yorlarini) muvaffaqiyatli o'zlashtirishlariga hamda tilning emotsional tomonlarini his etish qobiliyati rivojlanishiga, og'zaki nutqning intonatsion ifodaliligi shakllanishiga ta'sir etadi. So'zlashish – suhbat metodidan bolalar lug'atini faollashtirishda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu metod orqali bola lug'atidagi so'zlardan o'rinli foydalanishga, gaplarni to'g'ri tuzishga o'rganib boradi. Bunda o'qituvchi kichik guruhda tabiiy obyektlar va ularning modellari (o'yinchoqlar, suratlar)ga tayanish usullaridan, katta guruhlarda esa so'zli didaktik o'yinlardan foydalanadi.

Og'zaki nutqda so'zlar nutq orqali talaffuz qilinganda tovushlar eshitish organlari orqali qabul qilinadi. Shuning uchun o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishda, avvalo, ularning nutqidagi kamchiliklarning sabablarini aniqlashimiz va uni bartaraf etish yo'llarini izlashimiz kerak. Chiroyli gapirishni, savodli bo'lishni, to'g'ri yozishni, o'z fikrini ravon va aniq ifodalashni bilmagan o'quvchi bilimni muvaffaqiyatli o'zlashtira olmaydi. Har bir insonning nutqi go'zal, mukammal, talaffuzi aniq va ravon bo'lsa, tafakkur doirasi keng, idroki chuqur bo'ladi. Nutq orqali inson o'zining ichki tuyg'ularini ham ifodalaydi, nutq esa hamma odamlarda bir xilda to'la takomillashib, shakllana olmaydi. Ba'zi bolalar nafaqat tovushlarni noto'g'ri talaffuz qiladilar, balki ularni bir-biridan ajrata olmaydilar. Nutqdagi bunday kamchiliklar bolalar uchun darslarni o'zlashtirishda sezilarli qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bunday hollarda nutq terapevtlari o'qitishning yordamiga muhtoj. Og'zaki nutqni o'rgatishning birinchi davrida daktiologiya (qo'l alifbosi) qo'llaniladi. Bu faqat yordamchi vosita bo'lib xizmat qiladi, chunki bolalar tovushlarni talaffuz qiladi va o'zlashtiradi. Inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni so'zli shaklda umumlashtirilgan, uni bayon etish va o'zlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning ham ishtirok etishini nazarda tutadi. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo'l ochadi. Umuman, shaxsning va barcha asosiy psixik jarayonlar (qabul qilish, fikrlash va boshq.)ning shakllanishi ham bolada nutqning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Bolaning psixik jihatdan shakllanishida nutqning alohida o'rin tutishi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarni bilishni juda muhim qilib qo'yadi. Nutqning rivojlanishi bilan harakatlanuvchi kuchlar haqidagi masala shiddat bilan sakrash tarzida ro'y berishi tufayli ham, muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalarda nutq rivojlanishini rag'batlantiruvchi yoki unga to'sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonga aniq maqsadni ko'zlagan holda pedagogik ta'sir ko'rsatishni tashkil etish kalitidir. Grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirish bo'yicha mashg'ulotlar ko'rgazmali materiallar yoki ko'rgazmasiz o'tkaziladigan ta'limiy o'yin xarakteriga ega. O'quvchi nutqidagi xatolarni do'stona, xushmuomalalik bilan tuzatish kerak. Hech vaqt bola nutqidagi xatoni takrorlash yaramaydi, yaxshisi grammatik

shakli to'g'ri bo'lgan so'zlarni, ta'limiy o'yinlarni takrorlash joizdir, o'qituvchi dars davomida yoki turli xil o'yinlar davomida bola nutqini kuzatib borishi va grammatik xatolarni tuzatishi shart.

O'qituvchi darsda nutqi yaxshi rivojlanmagan o'quvchilarga alohida e'tibor qaratishi kerak. Ayniqsa indamas, muloqot qilishni istamaydigan, o'zini tutib tura olmaydigan o'quvchilarga alohida yondashishi kerak. Mashg'ulot vaqtida qo'l keladigan interfaol usullar va didaktik o'yinlarning ahamiyati katta bo'lib, ulardan to'g'ri foydalanish va muvaffaqiyatli tashkil etish o'quvchilarning ongli faoliyatining faollashuvi, bilimlarni puxta egallash vositasi sifatida muhim rol o'ynaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Ma'qulova B. va boshqalar. Boshlang'ich sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari. T., "O'qituvchi", 1996.
2. Mirzaev I. Dars tahlili. T., "O'qituvchi", 1985.
3. Oripov K., Obidova M. Ifodali o'qish. T., "O'qituvchi", 1982.
4. To'rt yillik boshlang'ich sinflar dasturi. T., "O'qituvchi", 1999.
5. Umarova M., Xudoyberganov M. Bayonlar to'plami. T. "O'qituvchi", 1992-yil.
6. Qosimova K. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodiikasi. T., O'qituvchi, 1985- yil.
7. Gazieva S. T. READING IS THE RECEPTIVE SIDE OF WRITING //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 5. – C. 1564-1570.
8. Gazieva S. T. Modern technology in learning foreign languages //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 3. – C. 1272-1275.